

51. „Je ли рат започео у САД”, б.м б.г.

Summary

Nataša Đuka

Anti-Semitism and its criticism in Belgrade brochures

The anti-Semitic campaign and its criticism in Belgrade in the pre-war period depended on political relations between Yugoslavia and Germany. It gains momentum in the year preceding the war, when the largest number of brochures were published. The political promoter of the campaign until 1941 is Zbor, and during the war - propaganda organs of the occupation administration. The contents of the brochures reveal religious and political forms of anti-Semitism, while the racist component was present in the 1941-45 period. The topics of the brochures are global Jewish conspiracy, Jews in the USSR, masons and German enemies at war. By contrast, the number of brochures which criticize anti-Semitism is small and limited to the period when rumors on introduction of anti-Semitic measures could be heard (1937-38). In these brochures, the authors discuss the existence of the „Jewish problem”, its topicality and future. Within a year under occupation Germans killed the entire Jewish population of Belgrade. Protest against such measures could be expressed only in whisper, and among good friends. That is why no brochures from this period criticize anti-Semitism.

БАШТИНЕ HERITAGES

Љубодраг Димић

Неки подаци о уништавању архивске грађе

Историчари савремене историје суочавају се са чињеницом да у обиљу историјских извора који свакодневно настају један знатан део остаје за њих неприступачан. Свесни да историје као науке нема ако не почива на историјским изворима, већина посленика струке живи са надом да ће прагматични, државни, национални, идеолошки, административни, професионални, лични разлози који условљавају забране и онемогућавају увид у документе с временом изгубити своју снагу и смисао. Тешкоће постају тешко савладиве тек са сазнањем да је део историјске грађе заувек изгубљен за историчаре, а с њом и могућност да наша знања о прошлости постану потпунија.

У првим годинама након Другог светског рата судбина архивске грађе била је крајње неизвесна. На том питању свесно и/или несвесно сучељавала се државна – бирократска свест склона да брине о сваком документу који настаје са инерцијама револуционарне – конспиративне свести склоне да уништава све оно што је по њеним критеријумима и важно и неважно. На примеру архивске грађе прокломовано и стварно исказивало се у свом најдрастичнијем облику.

Новој власти била је потребна хартија, али и простор у бројним установама, што се све најдиректније одражавало на бригу о архивалијама. Писана реч, као једно од најјачих средстава друштвене комуникације, нарочито је почела да добија значај са описмењавањем широких народних маса. Писана реч је третирана као инструмент револуције, основно средство васпитања и идеолошког утицаја на свест људи, утицајно и ефикасно агитационо оруђе које сугестивно изражава најактуелнија дневна питања, идеје, поруке, директиве. Партија је тражила да се писаном речју оперише као оружјем, да се примењује „вешто” и „хитро”, свуда где је то потребно, а посебно тамо где су политички утицаји најслабији. Хартија је тада постала стратешка сировина а старе архиве „драгоцена сировина за нашу индустрију хартије”. Процена да „старе архиве” у многим од новој власти потребних зграда „заузимају знатан део простора”

пресудно је утицала да се и онај део докумената који је остао поштеђен ратом смешта на неодговарајућа места, по влажним подрумима и таванима, шупама, под ведрим небом, да се растура, упропаштава, трпа у дакове, сабија у пакете и сандуке, складишти без икаквог реда, да се неконтролисано разноси, што је био само први корак до потпуног уништења.

Бројни су прописи, наредбе, законска упуства којима је Влада ДФЈ/ФНРЈ желела да сачува за „практично државне потребе, као и за научно историјска истраживања” архивску документацију. После освајања политичке власти, КПЈ се путем законодавне делатности, преко многих законодавних аката, прописа, расписа, упутстава, директива, закона – одредила према традицији и културним вредностима наслеђеним из прошлости. Да би се спречило његово уништавање, разношење, отуђивање и изношење из земље, извршило прибирање, озаконило чување и регистровање, створиле установе за заштиту и научно проучавање, културно наслеђе је стављено под заштиту државе. Одлуком Националног комитета ослобођења Југославије о заштити и чувању културних споменика и старина, предвиђало се, уз остало, да се архиве свих државних установа стављају под заштиту државе.¹ Општим законом о заштити споменика културе² и Правилником уз тај закон³ прописане су ближе одредбе о чувању и заштити архивалија (децидирано се наводе повеље, писма, записи, натписи, архивалије). Наредбом о привременом обезбеђењу архива⁴ озваничени су детаљни прописи о прикупљању и чувању целокупног архивског материјала свих државних установа и истакнуто да се та документација не сме без претходног одобрења надлежних државних архива одабирати, издвајати, давати на прераду или на било који други начин уништавати. Општим законом о државним архивима⁵ одређено је да су сва надлештва, установе и организације обавезне савесно чувати, обезбеђивати од кварења или уништавања сав архивски материјал који се код њих налази. Решењем о укидању свих интерних расписа, наредби, упутстава о шкартирању материјала у регистратурама⁶ и Упуством о прикупљању, чувању и привременом шкартирању архивског материјала⁷ стављени су ван снаге сви акти који су били у опреди са законским прописима о заштити архивске грађе и одређен поступак око сређивања, шкартирања и предаје архивског материјала на трајно чување.

Насупрот законодавству нове власти које је штитило традицију и културно наслеђе и изричитих захтева КПЈ да се подробно прегледа свака библиотека, архив, музеј, сваки сачувани уметнички или историјски предмет и документ, да то врше посебно обучена стручна лица – стајала је пракса која је увек више уважавала идеолошки моменат и практичну потребу него културну вредност и стручност. Полуобразовни кадар који је заменио „старе бирократе” директно је одлучивао о судбини архивалија. Њихово скромно знање и оскудно образовање повећавало је могућност да се у самом поступку са грађом извитоперују, мењају и дају сасвим другачији садржаји основним државним актима и партијским ставовима, које нису разумели, „правилно” тумачили, често чак ни читали,

1 Службени лист ДФЈ, бр. 10, 1945.

2 Службени лист ДФЈ, бр. 81, 1945.

3 Службени лист ДФЈ, бр. 88, 1945.

4 Службени лист ФНРЈ, бр. 25, 1948.

5 Службени лист ФНРЈ, бр. 12, 1950.

6 Службени лист ФНРЈ, бр. 8, 1952.

7 Службени лист ФНРЈ, бр. 8, 1952.

па су њихове одлуке постајале трагичне грешке. Дух такмичења преовладао је и у кампањи прераде хартије, где је предузеће „Отпад” пребацивало норму, испоручујући кубике и вагоне архивске грађе фабрикама за прераду хартије. Гласови историчара (са Катедре за историју Филозофског факултета и из Историјског института САНУ), који су упозоравали на трагичне размере уништавања архивалија, нису се чули. Тек након оснивања Историјског одељења ЦК СКЈ (октобар 1948. године) задуженог да прикупља, сређује, чува, објављује и организује обраду историјских извора, челни људи југословенског комунистичког покрета су се суочили са проблемом уништавања архивске грађе. У прављењу пожељне „научне” слике о себи и одбацивању совјетских „историјских фалсификата”, КПЈ је желела да се „ослони” на архивску грађу које добрим делом више није било. По својим последицама штета учињена из незнања, бахатости, несхватања, немарности, занемаривања, потцењивања, „претеране ревности”, „бездушност односа” према архивалијама била је равна ратном страдању. Инерција неконтролисаног уништавања зауздана је, по нашем суду, почетком педесетих година са оснивањем Архива Југославије (1950) и формирањем Комисије за координацију ликвидације државних привредних предузећа, дирекција, сервиса, агенција и установа (1951).

Документ који прилажемо је део извештаја „О неким питањима сређивања партијских докумената” који је Боби Радосављевић упутио Вељку Влаховићу 17. 2. 1954. године. Документ се чува у Архиву Југославије под следећом сигнатуром: А.Ј, ЦК СКЈ, XVI-k-1/7

НЕКИ ПОДАЦИ О УНИШТАВАЊУ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

У НР Србији уништене су предавањем на прераду после ослобођења:

1) Архиве Народне скупштине, Сената, Претседништва, Владе, Министарства исхране, Министарства уставотворне скупштине, Министарства народног здравља, Министарства грађевина, Министарства – бивше Југославије.

2) Знаменита архива општине крагујевачке у којој је материјал потицао од 1840. на овамо. Материјал је био од нарочито значаја за историју Србије, јер је Крагујевац у своје време био политички и културни центар Србије. Дато је на прераду 4 вагона архивалија без ичије сагласности.

3) Архива старе земунске општине, у којој се налазио материјал необично важан за збивања у Србији од краја XVIII столећа па све до 1918. године. У архиви је било много грађе за I српски устанак и учешће Срба и Хрвата у револуцији 1848. године. Материјал је предат на прераду јула 1947. године.

4) На територији града Београда уништене су 1943. и 1948. архиве: Српског трговачког удружења, фабрике Владе Илића, фабрике Милана Вапе, Вајферове пиваре, фабрике Шонда, Смедеревске кредитне банке, Српског бродарског друштва, Занатске коморе, Трговачке омладине, Народне одбране и др.

5) У Сомбору су уништене урбанијалне књиге за више од 50 општина и друга архивска грађа из XVII, XVIII и XIX века бившег жупанијског, односно Окружног суда у Сомбору.

6) У Зрењанину је крајем 1947. године однета некуда важна архивска грађа из бивше жупанијске зграде. Пошто трагања за њом нису успела, мора се сматрати да је уништена.

7) У Панчеву је 1946. године предата на прераду скоро сва историјска архива Окружног суда, у којој је била и архивска грађа из доба граничарске управе.

8) У Сремској Митровици предато је на прераду око 6 вагона старе историске грађе Окружног суда.

У НР Хрватској уништене су после ослобођења:

1) Ахиве жупаније загребачке, беловарске, крижевачке и сремске у целошти, а лично - крбавске и модрушко - ријечке највећим делом.

2) Архива властелинства у Нуштару, Уреда за катастар у Винковцима, Прве хрватске штедионице у Винковцима, Хрватске читаонице у Винковцима.

3) Архива Котарске области у Крапини, Окружног суда у Пожеги, Уреда бивше ХСС у Винковцима.

4) Архива града Беловара 1750-1937. предата је на прераду 1947. од стране ГНО-а.

5) Архива града Копривнице 1600-1900. године уништена је 1947.

6) Архивалија града Пожеге 1850-1941. у целини, Славонског Брода, Карловца и Сиска већим делом.

7) Архиве вировитичке жупаније 1850-1923. године, Котарске области у Осијеку 1870-1945. и Осијечке области 1924-1931.

8) Архива сисачке луке, која је основана пре више од 100 година.

9) Уништене су затим на подручју државне архиве у Задру: архива Окружног Котарског суда у Задру од XII века на овамо, архива бивше италијанске префектуре као и више породичних архива из Задра и околине.

10) На подручју Државне архиве у Дубровнику уништене су архиве: Поморске агенције Банац, Пореског уреда, Српске банке, тискарне и књижаре Јадран, српске школе у Дубровнику, и неких дубровачких породица.

У НР Словенији уништене су после ослобођења:

1) Водећи део архиве Дирекције државних железница у Љубљани – материјал важан за историју наше железнице.

2) Архива просветног одељења бивше Бановине у Љубљани, већим делом.

3) Судске архиве у Трбовљу, Радече при Зиданом Мосту, Новом Месту и др.

4) Архиве срезова Брежице, Кршко, Камник, Словен Градец, (са архивским материјалом од 1800 на овамо) и друго.

5) Архива задружене звезде у Љубљани.

6) Црквена архива у Новом Месту, која је чувала материјал из времена Марије Терезије.

У НР Босни и Херцеговини уништено је изванредно много архивског материјала за време рата, али је много уништено и после рата. Извештаји потврђују да се „преостале архиве налазе у неуредном стању и разасуте по подрумима и таванима” и да се материјал Државне архиве у Сарајеву у великим количинама налази већ деценијама у влажним подрумима.

Све што је до сада изложено односи се на стари архивски материјал, уништен после ослобођења. Али се уништавање продужавало и даље, а проширило се и на материјал који је настао после Ослобођења. Као јединствен

случај неразумевања и несхватања важности архивског материјала овде ће бити изложен само један пример:

Крајем 1950. године Државној архиви у Београду обратили су се народни одбори свих рејона града Београда, са тражењем да се одобри уништавање „непотребног” архивског материјала од 1945. године наовамо. Стручна комисија Државне архиве које су у току од три дана обишле и прегледале материјал који им је показан, могле су констатовати следеће поразне чињенице:

1) да су архивалије бачене у највећем нeredу и расутом стању на гомилу, цепане и гажене;

2) да се у тим гомилама хартије налазе апсолутно сви предмети појединих рејона по којима је административни поступак довршен;

3) да у том материјалу има важних докумената за проучавање политичких, економских и културних питања појединих рејона,

4) да су рејони као материјал који треба и даље чувати задржали искључиво несвршене предмете.